

6. Ἡ χριστιανικὴ ἔννοια ἀνεπτύχθη εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Οἱ μαθηταὶ ἐκείνου διέγνωσαν ὅτι ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ πνεῦμα καὶ ὅτι τὸ πνεῦμα μόνον ἀλλοτριούμενον τῆς πεπερασμένης φύσεως καὶ ἀφοσιούμενον εἰς τὴν καθαρὰν αὐτοσυνειδησίαν ἐφικνεῖται τῆς ἀληθείας. Οἱ ὄπαδοι τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὴν ἔννοιαν ταύτην συνδεόμενοι καὶ πνευματικὸν βίον διάγοντες συναποτελοῦσι τὴν κοινότητα, ἣτις εἶναι τὸ κράτος τοῦ θεοῦ, πραγματικὴ ζωὴ κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ. Ἐν τῇ κοινότητι καὶ ἐκκλησίᾳ ὁ χριστιανισμὸς ἀνεπτύχθη ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ αὐτοκρατορίᾳ παρὰ τὰς παντοίας καὶ ἀπηνεῖς καταδιώσεις, ἕως οὗ κατὰ μικρὸν ὀργανωθεὶς ἐπερρώσθη καὶ ἀνεδείχθη νικηφόρος δύναμις¹. Ἡ δὲ πίστις εἰς Χριστὸν διεμορφώθη εἰς ἄρθρα πίστεως, εἰς δόγματα, ἅτινα ἐν αὐτῷ τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει διὰ τῶν συνόδων ὑπὸ τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας συνετάχθησαν καὶ διὰ τῆς φιλοσοφίας ἠμπεδώθησαν².

7. Ἡ ἔννοια τοῦ πνεύματος ἡ τὴν οὐσίαν τοῦ χριστιανισμοῦ ἀποτελοῦσα ἔμελλε νὰ εἰσαχθῆ εἰς τὸν κόσμον καὶ ἡ τῆς θρησκείας ἀρχὴ ἡ ἐν ταῖς καρδίαις τῶν ἀνθρώπων ἐνοικοῦσα νὰ καταστῆ ἐλευθερία τοῦ κόσμου. Ἡ πραγμάτωσις τοῦ ἔργου τούτου δὲν ἀπέκειτο εἰς τοὺς Ῥωμαίους ἀλλ' εἰς ἄλλους, τοὺς λαοὺς δηλονότι τοὺς γερμανικοὺς³.

32. Ο ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

1. Ὁ μέγας Κωνσταντῖνος ἀνύψωσεν, ὡς γνωστόν, τὸν χριστιανισμὸν εἰς ἐπίσημον θρησκείαν τοῦ κράτους καὶ κατέστησε τὸ παλαιὸν Βυζάντιον πρωτεύουσαν αὐτοῦ. Ὁ δὲ Θεοδόσιος ὁ μέγας τὴν ἀχανῆ αὐτοκρατορίαν, τὴν ἀπὸ τοῦ Ἀτλαντικοῦ ὠκεανοῦ μέχρι τοῦ Τίγρητος καὶ ἀπὸ τῆς ἔνδον Ἀφρικῆς μέχρι τοῦ Ἰστροῦ ἐκτεινομένην, διένειμεν

οἱ ἄνθρωποι εἶναι μακάριοι. Ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν ὡς τοιοῦτος ἔχει ἄπειρον ἀξίαν καὶ αὕτη ἀκριβῶς ἡ ἀξία αἶρει τὴν διάκρισιν τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς πατρίδος.

¹ Αὐτ. 418 ἐξ. 420 ἐξ.

² Ἐν Αἰγύπτῳ καὶ δὴ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἣτις ἦτο ἡ διασταύρωσις τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ δυτικοῦ κόσμου, συνηνώθησαν ὑπὸ τοῦ Ἰουδαίου Φίλωνος ἡ Ἰουδαϊκὴ θρησκεία καὶ ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Ὁ θεὸς τῶν Ἰουδαίων συναφθεὶς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἰδέαν τοῦ Λόγου ἐπαύσατο ὢν ἀφηρημένος καὶ ἀδιανόητος. Ἦδη ἐν τῷ τετάρτῳ Εὐαγγελίῳ ἡ ἔννοια τοῦ Λόγου μεταβιβάζεται εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ καὶ οὕτω συνδυάζεται πρὸς τὴν ἱστορικὴν μορφήν τὸ βαθύτατον διανόημα. (Αὐτ. 423 ἐξ.).

³ Αὐτ. 429 ἐξ.

εἰς τοὺς δύο υἱοὺς (Ἄρκαδιον καὶ Ὀνώριον) διελὼν εἰς δύο, εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἢ βυζαντιακὸν καὶ εἰς τὸ δυτικὸν ῥωμαϊκὸν κράτος. Καὶ τοῦτο μὲν κατελύθη ὀριστικῶς ὑπὸ τοῦ Ὀδοάκρου (τῷ 476) ἐκεῖνο δ' ἐπέζησεν ἐπὶ μίαν περίπου χιλιετηρίδα ἀγωνιζόμενον κατὰ μυρίων βαρβάρων, μέχρι οὗ τέλος οἱ Τούρκοι ἐκυρίευσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν (τῷ 1453)¹. Ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους παρῆλθον νέοι καὶ ἀπαίδευτοι λαοί, οἱ γερμανικοί, οἵτινες ἔμελλον νὰ μορφωθῶσι διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, νὰ ἀναπτύξωσι τὴν χριστιανικὴν ἀγωγὴν καὶ συντελέσωσιν εἰς τὴν συνείδησιν τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας².

2. Τὸ γερμανικὸν πνεῦμα εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ νέου κόσμου, οὗ σκοπὸς πρόκειται ἢ πραγμάτων τῆς ἀπολύτου ἀληθείας, ἤτοι τοῦ ἀπειροῦ αὐτοδιορισμοῦ τῆς ἐλευθερίας. Προορισμὸς δὲ τῶν γερμανικῶν λαῶν εἶναι νὰ καταστῶσι φορεῖς τῶν χριστιανικῶν ἀρχῶν. Οἱ λαοὶ οὗτοι δὲν ἐμορφώθησαν, ὡς οἱ Ἕλληνες, ἀφ' ἑαυτῶν ἀλλ' ἤρξαντο ἀναπτυσσόμενοι ἐξ οὗ χρόνου ἐπεχείρησαν νὰ κατακλύσωσι τὸν κόσμον καὶ ὑποτάξωσι τὰς σαθρὰς καὶ ἀσθενεῖς πολιτείας³. Ἡ ἀνάγκη κρείττονος διαμονῆς καὶ ἡ ἐλπίς τῆς διὰ πολέμου εὐρέσεως αὐτῆς ἐν τῷ δυτικῷ ῥωμαϊκῷ κράτει ἐπήγαγε τὰς μεταναστάσεις τῶν γερμανικῶν λαῶν⁴ καὶ τὴν ἵδρυσιν τεσσάρων κρατῶν⁵. Ἡ δὲ ψυχικὴ διάθεσις

¹ Αὐτ. 430 ἐξ.

² Ὁ Ἐγγελοσ παρατηρεῖ ὅτι ἐν τῷ βυζαντιακῷ κράτει ὁ χριστιανισμὸς ὡς ὑψηλὴ μόρφωσις δὲν εἰσεχώρησε βαθέως εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων ἀλλὰ μόνον ἀκροθιγῶς ἤψατο. Ὅθεν προήρχοντο ἐκεῖ ἐκκλησιαστικαὶ ἔριδες, αἵτινες διήγειρον τὸ διαφέρων τῶν πολλῶν, ὑπέκαιον τὰ πάθη τοῦ λαοῦ καὶ παρῆγον δι' ἐν ἰῶτα (οἶον τὸ ἐκ τῆς διαφορᾶς τοῦ ὁμοουσίου καὶ ὁμοίουσίου) τὴν φθορὰν καὶ τὴν ῥοὴν ἀφθόνου αἵματος. Τὸ βυζαντιακὸν κράτος εἶναι—λέγει—περιφανὲς μαρτύριον τοῦ ὅτι ἡ χριστιανικὴ θρησκεία δύναται νὰ μείνη παρά τινι προηγμένῳ λαῷ ἀφηρημένη ἔννοια καὶ κενὸς τύπος ἂν ἡ ὅλη τῆς πολιτείας καὶ τῶν νόμων ὀργάνωσις μὴ ἀνασυγκροτηθῇ κατὰ τὰς ἀρχὰς ἐκεῖνης. (Αὐτ. 433 ἐξ.).

³ Αὐτ. 437 ἐξ.

⁴ Οἱ πάλαι Γερμανοὶ ἐνδιαίτημα εἶχον τὰ δάση, εἰκόνα δὲ αὐτῶν ζωηρὰν παρέχει ὁ Τάκιτος.

⁵ Τοιαῦτα εἶναι: α) τὸ δυτικὸν γοτθικὸν κράτος ἐν Πορτογαλίᾳ, Ἰσπανίᾳ καὶ ἐν μέρει τινὶ τῆς Ν. Γαλατίας· β) τὸ φραγκικὸν μεταξὺ Mosel καὶ Schelde, ὅπερ ὕστερον ἐπεξετάθη εἰς Γαλατίαν· γ) τὸ ἀνατολικὸν γοτθικόν, ὅπερ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ὑπετάχθη ὑπὸ τοῦ Βελισαρίου καὶ τοῦ Ναρσή· εἰς τὸ βυζαντιακὸν κράτος καὶ κατόπιν ὑπέκυψεν εἰς τοὺς Λογγοβάρδους· δ) ἡ κυρίως Γερμανία ἢ πέντε μεγάλα φύλα περιλαμβάνουσα, τοὺς Φράγκους, τοὺς Ἀλαμαννοὺς, τοὺς Βογιάρους, τοὺς Θυριγγίους, τοὺς Σάξωνας. (Αὐτ. 443 ἐξ.).

τῶν Γερμανῶν συνεβάλετο εἰς τὴν ἀποδοχὴν τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τὴν προαγωγὴν αὐτοῦ¹. Ὅτε ὁ Πιπῖνος ὁ μικρὸς ἐξέβαλε τοῦ θρόνου τοὺς Μεροβιγγίους καὶ ἐγένετο βασιλεὺς τῶν Φράγκων (τῷ 752), ἤμειψε τὸν βοηθήσαντα πάπαν καὶ ἐχορήγησε χώρας, ἃς εἶχε κυριεύσει πολεμῶν πρὸς τοὺς Λογγοβάρδους. Ὁ δὲ υἱὸς ἐκείνου Κάρολος ὁ μέγας ὁ τὸ κράτος τῶν Λογγοβάρδων καταλύσας ὡς προστάτης τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας καὶ ἀνακαινιστῆς τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐστέφθη ὑπὸ τοῦ πάπα, λήγοντος τοῦ ἔτους 800, καὶ ἐπωνομάζετο τὸ ἐντεῦθεν «ῥωμαῖος αὐτοκράτωρ». Οὕτως ὑπῆρχον ἤδη δύο αὐτοκρατορίαι, ἡ ἀνατολικὴ καὶ ἡ δυτικὴ καὶ δύο χριστιανικαὶ πρὸς ἀλλήλας διστάμεναι ἐκκλησίαι, ἡ ἑλληνικὴ καθολικὴ καὶ ἡ ῥωμαϊκὴ καθολικὴ ἐκκλησία². Ἀλλὰ τὸ εὐρύτερον καὶ ἰσχυρότατον κράτος τοῦ Καρόλου ἀπώλεσε μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ τὴν ἐνότητα καὶ διετμήθη εἰς τρία χωριστὰ κράτη, Γαλλίαν καὶ Γερμανίαν καὶ Ἰταλίαν. Ταῦτα ἦσαν ἐκτεθειμένα εἰς τὰς ἀθροῦσας ἐπιδρομὰς καὶ ἐπιθέσεις τριῶν μάλιστα λαῶν, τῶν Νορμαννῶν, τῶν Μαγιάρων καὶ τῶν Σαρακηνῶν. Οἱ Νορμαννοὶ κατέλαβον ἐν τῇ βορείῳ Γαλλίᾳ τὴν Νορμανδίαν καὶ ἐντεῦθεν ἐγένοντο κύριοι τῆς Ἀγγλίας (τῷ 1066), κατέλυσαν τὴν ἀγγλοσαξωνικὴν βασιλείαν καὶ εἰσήγαγον τὸ τιμαριωτικὸν σύστημα· οἱ Μαγιάροι ἠρῆμωσαν τὰς γερμανικὰς χώρας, τέλος δὲ οἱ Σαρακηνοὶ ἐκυρίευσαν τὴν Σικελίαν καὶ διὰ τῶν ἐπιδρομῶν ἔβλαπτον τὰς ἀκτὰς τῆς Μεσογείου θαλάσσης³.

3. Πρῶτον γνῶρισμα τῶν Γερμανῶν ἦτο ἡ ἀπειρος πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἀγάπη δεύτερον δὲ ἡ ἀπαράβατος αὐτῶν πίστις ἐν ταῖς κοινωνικαῖς σχέσεσι καὶ φιλίαις. Ἀλλ' αἱ ἀρεταὶ αὗται δὲν ἦρχουν νὰ ἀσφαλίζωσι τὰ πρόσωπα ἕκαστα, διότι ἡ πολιτεία δὲν ἦτο ἐνιαῖον ὄλον ἀλλὰ συνέκειτο μόνον ἐξ ἰδιωτικῶν δικαίων. Ὅθεν κατέφευγον οἱ ἀσθενέστεροι εἰς τοὺς ἰσχυροτέρους (ἐπισκόπους, κόμιστας κ.τ.τ.) καὶ παρέδιδον αὐτοῖς τὴν ἰδίαν κτῆσιν, ἵνα ταύτην (*feudum oblatum*) αὐθις ἀναλάβωσιν ὑπηγμένην εἰς τινὰς ὑποχρεώσεις. Κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὁ ἐλεύθερος κτήτωρ καθίστατο ὑπεξούσιος εἰς τὸν τιμαριούχον καὶ ἡ ἐλευθέρα κτῆσις ὑπεξούσιος⁴. Ὁ δὲ τιμαριούχος πάλιν καθίστατο

¹ Αὐτ. 451 ἐξ. Ῥητέον ὅτι εἰς τὰ στοιχεῖα τοῦ χριστιανικοῦ καὶ γερμανικοῦ κόσμου καταλέγεται καὶ ὁ μωαμεθανισμὸς ἔνεκα τῆς ἀντιθέσεως πρὸς ἐκεῖνον, ἐξ ἧς προήλθον αἱ σταυροφορίαι καὶ ὁ χριστιανικὸς ἰπποτισμὸς. (Αὐτ. 453—459).

² Αὐτ. 459 ἐξ.

³ Αὐτ. 467 ἐξ.

⁴ Αὐτ. 470 ἐξ.

ὑπεξούσιος εἰς ἄλλον ἰσχυρότερον δεσπότην καὶ ἐκ τῆς σχέσεως ταύτης προῆλθε τὸ τιμαριωτικὸν ἢ «φεουδαλικὸν» σύστημα, ὅπερ χαρακτηρίζει τὴν πολιτείαν τοῦ μέσου αἰῶνος. Καὶ οἱ ἐπίσκοποι αὐτοὶ ἦσαν μεγάλοι τιμαριούχοι, τὸ δ' ἐκκλησιαστικὸν ἀξίωμα κατέστη ὄνητὸν καὶ κοσμικόν. Μόλις δὲ βραδύτερον, κατὰ 11ον αἰῶνα, ἡ ἐκκλησία ἠλευθερώθη ἀπὸ τῆς τιμαριωτικῆς πολιτείας καὶ ἀντετάχθη, μᾶλλον δ' εἰπεῖν, ἀνυψώθη ὑπὲρ αὐτὴν ὡς θεοκρατικὸν ἢ ἱεραρχικὸν κράτος¹. Ἦτο δὲ τῇ ἀληθείᾳ ἡ ἐκκλησία οὐχὶ πνευματικὸν ἀλλ' ἱεραρχικὸν κράτος, ἐν ᾧ οἱ κληρικοὶ ἠξίουσαν νὰ προέχωσι τῶν ἰδιωτῶν (λαϊκῶν) ὡς ἕξομολογοῦντες αὐτοὺς καὶ χορηγοῦντες τὰ μέσα τῆς θείας χάριτος, τὰ μυστήρια. Τότε δὴ ἡ ἐκκλησία ἀπῆτει καὶ ἐθεράπευε διὰ τῆς ἱεραρχίας οὐχὶ ἐσωτερικὴν καὶ πνευματικὴν ἀλλ' ἐξωτερικὴν καὶ αἰσθητήν, οὐχὶ ἐνδόμυχον καὶ ἀληθῆ ἀλλὰ φαινομένην καὶ βεβιασμένην πίστιν². Διέβλεπε τὴν ἀνθρωπίνην ἐλευθερίαν καὶ ἠθικότητα οὐχὶ ἐν τῷ γάμῳ (οἰκογενείᾳ) καὶ τῇ ἐργασίᾳ καὶ τῇ ἐλλάγῳ εὐπειθείᾳ ἀλλὰ τοῦναντίον ἐν τῇ ἀγαμίας καὶ τῇ πενίᾳ καὶ τῇ τυφλῇ ὑπακοῇ. Οὕτω δ' ὅμως ἀνεπιγνώστως ὑπεβίβαζε τὴν ἠθικὴν καὶ ἦγεν εἰς τὴν χαρακτηρίζουσαν τοὺς χρόνους ἐκείνους ἔλλειψιν συνειδήσεως, σεμνότητος καὶ αἰδοῦς. Ἀπλῶς εἰπεῖν ἡ ἱεραρχικὴ τοῦ μέσου αἰῶνος ἐκκλησία εἶναι μεστὴ ἀτοπιῶν καὶ ἀντιφάσεων³, καθάπερ καὶ ἡ τότε πολιτεία⁴. Τῆς πολιτείας δηλαδὴ

¹ Εἰσηγουμένου τοῦ καρδινάλιου Hildebrand ὁ πάπας Νικόλαος ὁ 2ος διέταξε καὶ καθώρισε (τῷ 1059), ὅπως ὁ πάπας τοῦ λοιποῦ ἐκλέγεται μόνον ὑπὸ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κλήρου, ἤτοι τῶν καρδινάλιων. Ὁ εἰρημένος καρδινάλιος γενόμενος ὕστερον (τῷ 1073) πάπας ἐπὶ τῷ ὀνόματι Γρηγορίου τοῦ 7ου καθώρισε δύο σπουδαίους νόμους, τὸν τῆς ἀγαμίας τοῦ κλήρου καὶ τὸν τῆς ἀπαγορεύσεως τῆς σιμωνίας, τουτέστι τῆς ἐξωνήσεως τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἀξιώματος. (Αὐτ. 476 ἐξ.).

² Ὁ ὑπὸ τῆς ἱεραρχίας ἀνατρεφόμενος χριστιανικὸς τῆς Δύσεως κόσμος μεγίστην προσένευε σπουδαιότητα εἰς τὰ σύμβολα καὶ τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα καὶ περιώριζε τὴν πίστιν ἐν τῇ λατρείᾳ τάφων καὶ λειψάνων. Ὁ δὲ πόθος τῆς καταλήψεως τῶν ἁγίων τόπων ἐπήνεγκε τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις ἀνά τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὰς λεγομένας σταυροφορίας. Αἱ ἀτυχεῖς αὗται ἀπόπειραι καὶ τὰ κατακτητικὰ τῶν παπῶν σχέδια κατέρριψαν τὴν ἱεραρχίαν τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας. Ἀλλ' ἡ οὐσία καὶ ἀρχὴ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας δὲν εἶναι τι ἐξωτερικὸν καὶ αἰσθητὸν (ein Dies es) ἀλλὰ τὸ ἔνδον ὑπάρχον καὶ ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ζῶν πνεῦμα. (Αὐτ. 494 ἐξ.).

³ Εἰς τὰς ἀντιφάσεις καὶ τὰ ψεύδη καταριθμεῖται καὶ τοῦτο, ὅτι ἡ ἐκκλησία καίπερ κηρύττουσα τὴν καταφρόνησιν τοῦ πλούτου εἶχεν αὐτὴ κολασσιαίαν περιουσίαν. (Αὐτ. 485).

⁴ Αὐτ. 479—485.

προϊστατο ὁ αὐτοκράτωρ, οὐ ἢ ἐξουσία ἐθεωρεῖτο μὲν ὡς ἡ ὑπερτάτη ἐπὶ τῆς γῆς δύναμις κατ' ἀλήθειαν δ' ὅμως ἦτο κενὴ τιμὴ. Ἐρρισμα δὲ πάλιν τοῦ τιμαριωτικοῦ συστήματος ὑπελαμβάνετο ἡ πίστις ἀλλ' αὕτη ἀκριβέστερον ἐξεταζομένη ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς αὐθαιρεσίας καὶ ἦτο ἀληθῶς μεγίστη ἀπιστία¹. Οὐχ ἦττον καὶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις ἐκάστοις κρατεῖ ἀντίφασις καὶ διαφωνία τῆς εὐλαβοῦς ὑρησκευτικότητος πρὸς τὴν βάρβαρον σκληρότητα καὶ ἀγριότητα τῶν παθῶν, τῆς φιλαληθείας καὶ φιλανθρωπίας πρὸς τὸ ψεῦδος καὶ τὴν ἰδιωφέλειαν. Ὅλως δ' εἰπεῖν κρίνει ὁ φιλόσοφος τὸν μέσον αἰῶνα δυσμενῶς ὡς περίοδον ἀγριότητος καὶ πολιτικῆς ἀταξίας².

4. Ἡ τιμαριωτικὴ πολιτεία εἶναι ἀναρχικὴ πολυαρχία καὶ ἄγει εἰς τὴν μοναρχίαν, διότι ἕκαστος δεσπότης τείνει εἰς τὸ νὰ αὐξήσῃ τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν καὶ καταστῆ ἀνεξάρτητος. Οὕτως ἐκ τοῦ τιμαριωτισμοῦ προέκυψεν ἡ μοναρχία ἐν Γαλλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ, ἔτι δὲ ἡ μοναρχία τοῦ γένους τῶν Ἀψβούργων ἐκ τῆς ἀναρχίας προῆλθεν ἡ εὐνομία καὶ τάξις, διότι ἐν τῇ μοναρχίᾳ δὲν ὑπάρχει δουλεία ἀλλὰ κρατεῖ τὸ δίκαιον καὶ ὁ νόμος καὶ ἀναφαίνεται ἡ ἀληθινὴ ἐλευθερία³. Ἀλλὰ πολλῶ μᾶλλον συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν καὶ ἀνύψωσιν τοῦ πνεύματος ἡ ἀναγέννησις τῆς ἐγκρίτου ἀρχαιότητος, ἡ γνῶσις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ ἡ σπουδὴ τῶν ἀθανάτων ἑλληνικῶν ἔργων⁴, ἅτινα ἀποκαλύπτουσι τὴν δύναμιν καὶ τὸ κάλλος τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Διὰ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἡ Δύσις ἐγνώρισε τὸ ἀληθὲς καὶ αἰτίδιον τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας. Σύγχρονος δὲ τῇ ἀναγεννήσει ὑπῆρξεν ἡ ἐφεύρεσις τῆς τυπογραφίας (τῷ 1450) καὶ ἡ εὐρυνσις τοῦ ἱστορικοῦ ὀρίζοντος διὰ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς Ἀμερικῆς (τῷ 1492) καὶ τῆς θαλασσίας ὁδοῦ εἰς τὰς ἀνατολικὰς Ἰνδίας (τῷ 1498). Ἡ ἀνθῆσις τῶν καλῶν τεχνῶν, ἡ ἀναγέννησις τῶν ἐπιστημῶν καὶ αἱ ἀνακαλύψεις τῶν θαλασσοπόρων εἶναι τρία σπουδαῖα γεγονότα παρεμφερῆ πρὸς τὴν «αὐ-

¹ Πιστοί—λέγει—καὶ τίμιοι εἶναι οἱ ἡγεμόνες καὶ οἱ ὑπεξούσιοι τοῦ αὐτοκράτορος μόνον πρὸς τὴν ἑαυτῶν φιλαυτίαν, τὴν ἰδιοτέλειαν καὶ τὰ πάθη, ὅλως δὲ ἀπιστοὶ πρὸς τὸ κράτος καὶ τὸν αὐτοκράτορα· διότι ἀντὶ τῆς πίστεως κρατεῖ ἡ ὑποκειμενικὴ αὐθαιρεσία καὶ διότι ἡ πολιτεία δὲν εἶναι διατεταγμένη ὡς ἠθικὸν ὅλον. (Αὐτ. 485).

² Αὐτ. 485 ἐξ.

³ Αὐτ. 504 ἐξ.

⁴ Τὰ ὑποκείμενα τῆς σπουδῆς ἐκείνης εὐστόχως ἐκλήθησαν humaniora, διότι ἐν τοῖς ἔργοις τῆς ἀρχαιότητος τιμᾶται ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ ἀνθρωπίνη μόρφωσις. (Αὐτ. 516).

γὴν, ἣτις μετὰ μακρὰς καταιγίδας προαγγέλλει πάλιν ὠραίαν ἡμέραν». Ἡ λαμπρὰ αὕτη ἡμέρα ἦσαν οἱ νεώτεροι χρόνοι, ὃ δὲ ἥλιος ὃ μετὰ τὸ λυκαυγὲς ἐκεῖνο ἀνατείλας ἦτο ἢ μεταρρυθμισίς ἢ εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὴν πολιτείαν ἐπιτελεσθεῖσα¹. Ἡ ἐκκλησία δηλαδὴ τῆς Δύσεως, καθὰ ἤδη ὑπεδηλώθη, εἶχεν οἰκτρῶς καταπέσει καὶ δεινῶς διαστρέψει τὴν οὐσίαν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας· μετέτρεψε τὴν ἐνδόμυχον καὶ πραγματικὴν αὐτῆς φύσιν εἰς ἑξωτερικὰ καὶ αἰσθητὰ σύμβολα· μετέπεσε δ' αὐτὴ ἢ ἐκκλησιαστικὴ αὐθεντία εἰς εὐτελεῖ ἔμπορίαν, καθ' ἣν ἀντὶ χρημάτων παρείχετο τῶν ἁμαρτιῶν ἄφεσις. Τὰς ἀτοπίας ἐστηλίτευσεν ὁ Λούθηρος, ὅστις ἤρξατο ἀπὸ τοῦ ἐλέγχου τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν καὶ κατέληξεν εἰς τὴν παντελεῖ ἀρνησιν τῆς αὐθεντίας τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ κύρους² τῆς παραδόσεως³. Διαφωνῶν δὲ πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς ἐκκλησίας ἐξῆρε τὴν ἀξίαν τῆς οἰκογενείας (τοῦ γάμου) καὶ τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας καὶ προσέτι ἀνεζωπύρησε τὴν ἐσωτερικὴν φύσιν τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς· ἐθεμελίωσε τὴν θρησκευτικότητα τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς καρδίας καὶ τῆς ψυχικῆς διαθέσεως. Κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ἐνῶ τὰ ἄλλα ἔθνη ἐφρόντιζον μόνον περὶ κατακτήσεων, Γερμανὸς θεολόγος ἐπανεῦρε καὶ ἀνεκήρυξε τὸ ἀπλοῦν καὶ θεμελιῶδες τοῦ χριστιανισμοῦ δόγμα, ὅτι διὰ τῆς πίστεως ὁ ἄνθρωπος κοινωνεῖ πρὸς τὸν θεόν. Τότε δὴ κατέπεσον τὰ πομπώδη ψεύδη, αἱ ἐπιδείξεις τῶν τελετῶν, ἡ θεωρία τῆς διὰ τῶν δεήσεων σωτηρίας καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὐθεντία· ἔμαθεν ἕκαστος ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται ἄνευ τῆς μεσολαβήσεως τῶν ἱερέων νὰ γνωρίσῃ τὴν ἀλήθειαν καὶ εὖρη τὴν ἐλευθερίαν. Ὁ βίος ὁ κοινωνικὸς ὠργανώθη κατὰ τὸν ἐσωτερικὸν

¹ Αὐτ. 515—519. Τῆς ἀναμορφώσεως τὸ ἔργον ἀπέκειτο εἰς τὴν Γερμανίαν, ἧς ὁ λαὸς διεκρίνετο κατὰ τὴν ἀπλότητα τῶν ἠθῶν καὶ τὸ βάθος τῆς διανοήσεως. Κατὰ τὴν μεταρρυθμισιν ταύτην ἐξεδηλώθη ἰσχυρὰ τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος ἡ δύναμις.

² Ἀντὶ τῆς παραδόσεως παραδέχεται ὁ Λούθηρος ὡς βᾶσιν τῆς πίστεως τὴν ἁγίαν Γραφὴν καὶ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ὀρθοῦ λόγου.

³ Τὴν ὑψηλὴν τῆς θρησκείας ἔννοιαν τοῦ Λουθήρου μαρτυρεῖ κατ' ἐξοχὴν ἡ ὁμολογία ὅτι ἐν τῇ μεταλήψει ὑπάρχει μὲν πραγματικὴ παρουσία τοῦ Χριστοῦ ἀλλ' ἡ παρουσία αὕτη εἶναι ἐσωτερικὴ, οὐχὶ ἐξωτερικὴ, καὶ τελεῖται οὐχὶ διὰ τῶν ἱερέων ἀλλὰ διὰ τῆς πίστεως, τῆς βουλήσεως καὶ τῆς ἀφοσιώσεως τῆς καρδίας. Θεωρεῖται δὲ ὑπὸ τοῦ μεγάλου μεταρρυθμιστοῦ ὡς ἀναγκαία ἢ τε ὑποκειμενικότης τοῦ προσώπου καὶ ἢ ἀντικειμενικότης τῆς ἀληθείας. Οὕτως «ἀνυψώθη ἡ σημαία, περὶ ἣν περισυνάγονται οἱ λαοί· εἶναι ἡ σημαία τοῦ ἐλευθέρου πνεύματος, ὑφ' ἣν ὑπηρετοῦμεν καὶ ἣν κρατοῦμεν». (Αὐτ. 521—524).

νόμον καὶ ὁ πολιτισμὸς προήχθη κατὰ βαιθμὸν μέγαν· ὁ θεὸς ἐπαύσατο νὰ εἶναι ἐπέκεινα τοῦ κόσμου καὶ διηλλάγησαν πρὸς ἀλλήλας ἡ θεία καὶ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ¹.

5. Ἡ θρησκευτικὴ μεταρρύθμισις διὰ τῶν οἰκείων θεωριῶν ἔσχεν ἐπακολούθημα τὴν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀνεξαρτησίαν τῆς πολιτείας καὶ τὴν ἐπίρρωσιν αὐτῆς προσελθούσαν ἐκ τῆς δημεύσεως τῶν ἀγαθῶν ἐκείνης. Ὅθεν σφοδρὸς ἐπηγέρθη ἄγῶν τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς ἀποδεχομένης τὴν μεταρρύθμισιν πολιτείας οὐχὶ τόσον ὑπὲρ τῆς θρησκείας ὅσον ὑπὲρ τῆς περιουσίας καὶ τῶν ἀγαθῶν, ἅτινα ἡ ἐκκλησία ἀποβαλοῦσα ἐδυσφόρει καὶ ἠξίου νὰ ἀναλάβῃ. Τὰ κράτη τότε διηρέθησαν εἰς διαμαρτυρομένα καὶ καθολικὰ καὶ ἐνεπλέχθησαν εἰς τὸν τριακονταετῆ πόλεμον, οὗ θέατρον καὶ θῦμα ὑπῆρξεν ἡ Γερμανία. Τοῦ μακροῦ δὲ τούτου καὶ καματώδους πολέμου ἡ ἔκβασις εἶχε φύσιν κατ' ἐξοχὴν πολιτικὴν· ἡ διαμαρτυρομένη ἐκκλησία ἀνεκηρύχθη αὐτόνομος πρὸς μεγάλην ταπείνωσιν τῆς καθολικῆς καὶ καθωρίσθη τῆς Γερμανίας τὸ συντάγματικὸν πολίτευμα ².

6. Ἡ ζῶσα ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀλήθεια εἶναι κατὰ τὸν Λούθηρον τὸ δεδομένον καὶ ὑπὸ τῆς θρησκείας ἀποκεκαλυμμένον. Ἄλλ' ὅτι ὅμως συναισθανόμεθα ὡς ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ζῶν πρέπει νὰ μὴ εἶναι ἀπλῶς παραδεδομένον ἀλλὰ καὶ νὰ νοῆται καὶ νὰ γινώσκηται. Τὸ δὲ περιεχόμενον τῆς νοήσεως εἶναι ὁ κόσμος, ὃ τε φυσικὸς καὶ ὁ ἠθικός, οὗ πείραν ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ λαμβάνομεν· νοοῦμεν καὶ γινώσκομεν τὸν κόσμον, τοὺς φυσικοὺς νόμους καὶ τὴν κατ' αὐτοὺς ἀλληλουχίαν τῶν ὄντων· καὶ τοῦτο, διότι ὁ ἐν ἡμῖν νοῶν λόγος εἶναι ὁ αὐτὸς καὶ ὁ ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχων καὶ κρατῶν λόγος. Ἡ ἐκτίμησις τῶν νόμων τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ κόσμου ἐκλήθη διαφωτισμὸς καὶ εἶναι ἐπικύρωσις καὶ ἐφαρμογὴ τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς νοήσεως.

¹ Ἡ μεταρρύθμισις τοῦ Λουθήρου ἐπήγαγε σφοδρὸν χωρισμὸν καὶ διάκρισιν καθολικῶν καὶ διαμαρτυρομένων, ἐπήνεγκεν ἀδιάλλακτον ἀντίθεσιν ἐν τῇ ἐν Τριδέντῳ συνόδῳ ἐκδηλωθεῖσαν. Τότε ἡ καθολικὴ ἐκκλησία περιῆλθεν εἰς διάστασιν πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν πρὸς αὐτὴν δυσμένειαν ἐπέδειξε καὶ ὕστερον· ἀπηγόρευσε τὴν θεωρίαν τοῦ Κοπερνίκου, κατέκαυσε τὸν Ἰορδάνην Βροῦνον καὶ παρέδωκεν εἰς τὴν ἱερὰν ἐξέτασιν τὸν μέγιστον φυσιοδίφην Γαλιλαῖον. (Αὐτ. 526 ἐξ.).

² Κυριωτάτη προστάτις τοῦ προτεσταντισμοῦ ἐγένετο ἡ Πρωσσία ἐπὶ Φρειδερίκου τοῦ μεγάλου, ὅστις διὰ τοῦ ἑπταετοῦς πολέμου ἀνύψωσε τὸ κράτος αὐτοῦ εἰς μεγάλην δύναμιν. Ὁ ἡγεμὼν οὗτος ἦτο καὶ «φιλόσοφος βασιλεὺς, ἐξαιρετικὸν καὶ μοναδικὸν φαινόμενον ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις.» (Αὐτ. 543 ἐξ. 547 ἐξ.).

Ἄλλ' ἢ τε ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς νοήσεως κατάγονται ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς, ἐκ τοῦ ἐγώ, ἤτοι ἐκ τῆς ἐνό- τητος τῆς αὐτοσυνειδησίας. Ἡ αὐτοσυνειδησία αὕτη ἢ τὸ ἐγὼ ὡς θεω- ρητικὸς μὲν λόγος εἶναι ἢ πηγὴ τῶν νόμων τῆς νοήσεως ὡς πρακτικὸς δὲ λόγος ἢ πηγὴ τῶν ὄρων τῆς βουλήσεως. Ὁ πρακτικὸς δὲ λόγος ὑπόκειται βάσις τοῦ θεωρητικοῦ καὶ εἶναι ἢ καθαρὰ βούλησις, τουτέ- στιν ἢ βούλησις ἢ βουλομένη καὶ σκοπὸν προτιθεμένη αὕτη ἑαυτὴν καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἔχουσα μορφήν καὶ περιεχόμενον μόνον τὴν ἀπόλυτον τῆς βουλήσεως ἐλευθερίαν. Ἡ περὶ τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου θεωρία προῆλθεν ἐκ τοῦ γερμανικοῦ διαφωτισμοῦ καὶ διε- τυπώθη ἀκριβέστερον ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ Καντίου¹ ὁ δὲ γαλλικὸς διαφωτισμὸς τὴν αὐτὴν θεωρίαν ἐπεχείρησε νὰ ἀναπτύξῃ πρακτικῶς καὶ τὴν πολιτείαν νὰ ἀναμορφώσῃ ὀλοσχερῶς, ἥτις ἀνατροπὴ καὶ ἀνά- πλασις εἶναι ἢ νέαν περίοδον εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου διανοίξασα γαλλικὴ ἐπανάστασις². Αὕτη ἀπήτησεν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν καὶ ἰσό- τητα τῶν ἀνθρώπων, κατέλυσε τὰς προνομίας καὶ τὰς ἀνισότητας καὶ ἤξιωσε νὰ θεμελιώσῃ πάντα ἐπὶ τοῦ δικαίου³. Πολλὰς δὲ τροπὰς ὑπο- σταῖσα καὶ ἐπικινδύνους φάσεις διελθοῦσα κατέληξεν εἰς τὴν παντοδυνα- μίαν ἐνὸς μόνου προσώπου, τοῦ Ναπολέοντος. Ὁ μοναδικὸς ἀνὴρ τὴν Εὐρώπην ὅλην ὑπέταξε καὶ τοὺς φιλελευθέρους θεσμοὺς πανταχόσε διέ-

¹ Αὐτ. 549—553.

² Ἀνερευνῶν ὁ Ἔγγελος τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ἡ ἐπανάστασις ἐξερράγη ἐν Γαλλίᾳ καὶ οὐχὶ ἐν Γερμανίᾳ, παρατηρεῖ ὅτι οἱ Γάλλοι εἶναι εὐέξαπτοι (hitz- körfe), ἔπειτα δὲ ἀπετέλουν κράτος ὑπέροχον εἰς τὰ γράμματα καὶ τὸν πολιτι- σμόν, ὥστε δικαίως νὰ ἔχη κατὰ τὸν αἰῶνα Λουδοβίκου τοῦ 14ου τὴν πνευμα- τικὴν ἡγεμονίαν τῆς Εὐρώπης. Ἐν Γαλλίᾳ λοιπὸν ἦλθον εἰς ὄξυτάτην πρὸς ἀλλήλας ἀντίθεσιν ἡ καθολικὴ θρησκεία καὶ ἡ φιλοσοφικὴ μόρφωσις· ἐκείνη μὲν ὑπεδούλου καὶ ἐδέσμευε τὴν ἐλευθερίαν τῆς διανοήσεως αὕτη δὲ τοῦναντίον ἠλευθέρου καὶ ἀπέλυε τῶν δεσμῶν. Ἀποτέλεσμα τῆς τοιαύτης συγκρούσεως ἦτο ἡ ἐπανάστασις τῆς ἐλευθέρας διανοήσεως κατὰ τῆς ἐκκλησίας καὶ θρησκείας. Ἐπὶ τούτοις ἡ καθολικὴ θρησκεία ἐν Γαλλίᾳ διέπρατε πλείστας καταθλι- πτικὰς καὶ ἀφορήτους τῷ λαῷ ἀδικίας. Ἐκ τοῦ ἐναντίου δὲ ἡ Γερμανία ἦτο ἀπηλλαγμένη τῶν εἰρημένων ἀντιθέσεων καὶ κακιῶν. (Αὐτ. 554 ἔξ.).

³ Ἐνθουσιώδης ὁ φιλόσοφος πρὸς τὴν γαλλικὴν ἐπανάστασιν ἐξαίρει θερμῶς τὸν «ἐνθουσιασμόν τοῦ πνεύματος» τὸν κρατοῦντα τότε ἐν τῷ κόσμῳ, ὅτε «ἦλθε τὸ πρῶτον εἰς πραγματικὴν συνδιαλλαγὴν ὁ θεὸς πρὸς τὸν κόσμον». Τότε—λέγει—τὸ πρῶτον ὁ ἄνθρωπος ἔμαθεν ὅτι τὴν πνευματικὴν πραγματικό- τητα κυβερνᾷ ὁ νοῦς. «Τοῦτο ἦτο μεγαλοπρεπὴς τοῦ ἡλίου ἀνατολή. Πάντες οἱ νοοῦντες συνῴρτασαν τὸν καιρὸν τοῦτον· ὑπέροχος συγκίνησις ἐπεκράτε· ἐν ἐκεί- νοις τοῖς χρόνοις». (Αὐτ. 556—558).

δωκεν· οὐδεὶς ποτε ἐνίκησε νίκας μεγαλειότερας οὐδὲ διεξήγαγεν ἐπιχειρήσεις μεγαλοφυεστέρας ἀλλὰ καὶ οὐδενὸς αἱ νῖκαι ἐδείχθησαν τόσον ἀσθενεῖς καὶ ἀτελεσφόρητοι. Ἡ διάθεσις τῶν λαῶν, ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἡ ἐθνικὴ αὐτῶν ἀντίληψις κατέρριψε τέλος τὸν κολοσσὸν ἐκεῖνον καὶ τοιοῦτοτρόπως ἐπανιδρύθη ἐν Γαλλίᾳ πάλιν ἡ συνταγματικὴ μοναρχία, ἡ ἐπὶ τοῦ συνταγματικοῦ χάρτου στηριζομένη βασιλεία¹. Ἡ δὲ ἀποκατάστασις τῶν Βουρβόνων ἐν μορφῇ τῆς συνταγματικῆς βασιλείας ἦτο «δεκαπενταετῆς ἀστειότης» (farce), ἣτις κατὰ τὴν ἰουλιανὴν ἐπανάστασιν τοῦ ἔτους 1830 ἐτεροματίσθη². Ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις ἔσχεν ἠχὸν εἰς τὰ ἄλλα ἔθνη· ἀλλ' ἡ Ἀγγλία ἔδειξεν ἐχθρικὴν διάθεσιν καὶ ἀνέλαβε πόλεμον κατὰ τῆς Γαλλίας, εἰ καὶ εὐλόγως τις ἠδύνατο νὰ προσδοκᾷ τὸ ἐναντίον· διότι τὸ κοινοβουλευτικὸν καὶ φιλελεύθερον πολίτευμα προώριζεν ἐκείνην εὐμενῆ εἰς πᾶσαν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τάσιν³. Ὅπως ἂν ἔχη, ἐν Γερμανίᾳ τὸ ψεῦδος τοῦ παλαιοῦ κράτους κατελύθη καὶ ἀντ' αὐτοῦ ἐνεφανίσθη ἡ ὁμοσπονδία αὐτονόμων πολιτειῶν· αἱ ἀρχαὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ προσώπου καὶ τῆς περιουσίας ἐκράτησαν καὶ αἱ δημόσιαι λειτουργίαι εἶναι προσιταὶ εἰς πάντα εὐμοιροῦντα τῆς προσηκούσης μορφώσεως καὶ ἀξίας. Καὶ προΐσταται μὲν τοῦ κράτους ὁ μονάρχης ἀλλὰ κυβερνῶσι καὶ πρέπει νὰ κυβερνῶσιν οἱ διαπρέποντες κατὰ τὴν γνῶσιν, τὴν πεῖραν καὶ τὴν ἠθικὴν βούλησιν, ἦτοι οἱ ἄριστοι. Ἐπειδὴ λοιπὸν οἱ ἀνώτατοι ὑπάλληλοι, οἱ ἄρχοντες, εἶναι οἱ ἄριστοι, ἡ πολιτεία ἔχει τὴν μορφήν τῆς ἀριστοκρατίας τοῦ πνεύματος⁴.

Οἱ εἰρημένοι λαοὶ κατέχουσι διαφόρους βαθμίδας, ὡς τὸ γενικὸν πνεῦμα διέρχεται ἀνυψούμενον εἰς παντελῆ ἐπίγνωσιν τῆς ἀπείρου αὐτοῦ οὐσίας. Οἱ λαοὶ καὶ οἱ πολιτισμοὶ εἶναι οἷον εἰ ἐπαναβαθμοὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος· καὶ ἀποθνήσκουσι μὲν ἐκεῖνοι, καθὰ καὶ τὰ καθ' ἕκαστον πρόσωπα, τὸν φυσικὸν θάνατον ἀλλὰ τὸ κρατοῦν ἐν αὐτοῖς γενικὸν πνεῦμα εἶναι ἀείζωνον καὶ ὡς ὁ φοῖνιξ εὐθύς ἀνανεοῦται. Πᾶσα ἀπώλεια τῶν ἐπὶ μέρος εἶναι μόνον ἢ ἑτέρα πλευρὰ τῆς αἰδίας προϊούσης ζωῆς τοῦ παγκοσμίου πνεύματος, ὅπερ λαοὺς

¹ Αὐτ. 562.

² Ἐπὶ τέλος—λέγει—μετὰ τεσσαρακονταετιᾶν πολέμων καὶ ἀνυπολογίστου συγχύσεως θὰ ἠδύνατο ἡ γηραιά τινος καρδιά νὰ χαρῆ ὅτι ἐπεγένετο τέρας αὐτῶν καὶ ἀνάπαυσις. (Αὐτ. 562 καὶ 563:).

³ Αὐτ. 563—567.

⁴ Αὐτ. 567 ἐξ.

καὶ πολιτισμοὺς διερχόμενον ἐπιτελεῖ ἀσφαλῶς τὸ ἑαυτοῦ ἔργον. Τῆς δὲ φιλοσοφίας ὑποκείμενον εἶναι μόνον τὸ φέγγος ταύτης τῆς ἰδέας, ἣτις ἐνοπτρίζεται ἐν τῇ τοῦ κόσμου ἱστορίᾳ. Σκοπὸς ἐκείνης εἶναι νὰ γνωρίσῃ τὴν πορείαν τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἑαυτὴν πραγματούσης ἰδέας καὶ δὴ τῆς ἰδέας τῆς ἐλευθερίας. «Ἐν τούτῳ, ὅτι ἡ παγκόσμιος ἱστορία εἶναι ἡ πορεία τῆς ἀναπτύξεως καὶ ἡ πραγματικὴ γένεσις τοῦ πνεύματος, ἔγκειται ἡ ἀληθῆς θεοδικία, ἡ δικαίωσις τοῦ θεοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Δύναται δὲ νὰ συνδιαλλάξῃ τὸ πνεῦμα πρὸς τὴν τοῦ κόσμου ἱστορίαν καὶ τὴν πραγματικότητα μόνῃ ἡ ἐπίγνωσις ὅτι τὸ γενόμενον καὶ τὸ πάντοτε γινόμενον οὐ μόνον δὲν γίνεται ἄνευ τοῦ θεοῦ ἀλλ' εἶναι κατ' οὐσίαν ἔργον αὐτοῦ τοῦ θεοῦ». Διὰ τῶν ἀποφάνσεων τούτων τερματίζει ὁ Ἐγγελοσ τὰς παραδόσεις περὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, ὅπερ ἔργον εἶναι ἐκ τῶν ἀληθινῶν ἀριστουργημάτων τοῦ φιλοσόφου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΤΟ ΑΠΟΛΥΤΟΝ ΠΝΕΥΜΑ

33. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Ἡ ἀπόλυτος λογικὴ ἰδέα ἠλλοτριώσεν ἑαυτὴν καὶ μετέστη εἰς τὴν ὑπαρξιν τῆς ἔξω φύσεως, ἵνα ἐπανέλθῃ εἰς ἑαυτὴν ἐλευθέρως ὡς «πνεῦμα». Καὶ τὸ πνεῦμα δ' ἐμφανίζεται τὸ κατ' ἀρχὰς ὡς πεπερασμένον, ἵνα διὰ τῶν βαθμίδων τοῦ ὑποκειμενικοῦ καὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος ἐξέλθῃ ἐκ τῆς πεπερασμένης καταστάσεως καὶ ἀνυψωθῇ εἰς ἄπειρον πνεῦμα, εἰς ἑαυτὸν γινώσκοντα καθολικὸν λόγον¹. Ἡ κατὰ μικρὸν ἀνύψωσις τῆς πεπερασμένης συνειδήσεως εἰς τὴν τελείαν γνῶσιν τοῦ ἀπείρου πνεύματος εἶναι ἅμα ἡ βαθμιαία πραγμάτωσις καὶ τελείωσις αὐτοῦ τοῦ ἀπείρου πνεύματος· διότι τὸ ἀπειρον πνεῦμα πρὸς ἀνύψωσιν ἑαυτοῦ ἐκ τοῦ λογικοῦ «καθ' ἑαυτὸ εἶναι» εἰς τὸ «πρὸς ἑαυτὸ εἶναι», ἥτοι εἰς τὴν ἐπίγνωσιν ἑαυτοῦ, διαχωρίζεται εἰς τὰ πεπερασμένα

¹ Τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα εἶναι ἡ εἰς ἑαυτὴν ἐπιστρέφουσα ἐνότης τοῦ ὑποκειμενικοῦ καὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος. Ἐπὶ τῆς ὑπερτάτης βαθμίδος τὸ πνεῦμα λαμβάνει ἐπίγνωσιν ἑαυτοῦ ὡς τοῦ ἀπολύτου καὶ θείου. Πάνδηλαδή, ὅπερ κατὰ τὴν πορείαν τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ τὸ πνεῦμα παρήγαγεν, ἅμα ἀνυψωθὲν εἰς τὴν βαθμίδα ἐκείνην ἀναλαμβάνει καὶ οὕτως ἔρχεται εἰς ἐπίγνωσιν ἑαυτοῦ ὡς τῆς πάντα ἐν ἑαυτῇ κατεχούσης ἰδέας.

πνεύματα, ἐν οἷς γινώσκει ἑαυτό. Ἡ ὡς βάσις πάσης ὑπάρξεως ὑποκειμένη ἀπόλυτος ἀρχὴ δὲν εἶναι ἤδη ἀπλῶς λογικὴ ἰδέα, ἀλλ' ὁ αὐτοσυνείδητος καθολικὸς λόγος, τὸ ὄντως ἀπόλυτον πνεῦμα. Αὕτη δὲ ἡ αὐτογνωσία τοῦ θεοῦ συντελεῖται διὰ τῶν πεπερασμένων πνευμάτων· ὁ θεὸς γινώσκει ἑαυτὸν (καὶ τότε μόνον εἶναι κατ' ἀλήθειαν θεὸς) λαμβάνων συνειδήσιν ἑαυτοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. Ἡ βαθμὶς τοῦ διανοητικοῦ τῆς ἀνθρωπότητος βίου, ἐν ἣ τὸ ἄπειρον πνεῦμα, ὁ θεός, ἔρχεται εἰς αὐτοσυνειδησίαν, ὀνομάζεται ὑπὸ τοῦ Ἐγγέλου «ἀπόλυτον πνεῦμα» ἢ «θρησκευία» ἐν εὐρυτάτῃ ἐννοίᾳ¹. Τὸ ἀπόλυτον δὲ τοῦτο πνεῦμα εἶναι ἅμα ἡ ἰδίᾳ αὐτοῦ τοῦ θεοῦ ζωὴ, ἣτις συντελεῖται διὰ τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος².

2. Τούτων οὕτως ἐχόντων τὸ ἄπειρον πνεῦμα, ἵνα ὑπάρχη ὡς συνειδητὸν πνεῦμα, ἔχει χρεῖαν τοῦ πεπερασμένου πνεύματος καὶ εἶναι πραγματικὸν μόνον ἐν τῇ θρησκευτικῇ συνειδήσει, ἐν τῇ ζωῇ τοῦ ἀπολύτου πνεύματος. Τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα εἶναι ἡ ἐνοίκησις τοῦ ἀπείρου πνεύματος ἐν τῷ πεπερασμένῳ καὶ συγχρόνως ἡ ἀνύψωσις τῆς πεπερασμένης συνειδήσεως εἰς τὴν ἄπειρον ἀλήθειαν, ἐν ἣ μόνη εὐρίσκει πλήρη παραμυθίαν καὶ ὀριστικὴν συνδιαλλαγὴν πρὸς πᾶσαν ὑπαρξιν. Οὔτε ὡς ὑποκειμενικὸν οὔτε ὡς ἀντικειμενικὸν πνεῦμα ἡ προϋοῦσα πνευματικὴ ζωὴ ἐπιτυγχάνει τῆς κατανοήσεως τοῦ ἀπείρου πνεύματος. Ἀλλὰ καὶ ὡς πνεῦμα τοῦ κόσμου εἶναι τὸ ἄπειρον πνεῦμα περιπεπλεγμένον ἐν τῷ πεπερασμένῳ. Ἐπάναγκες ἐκεῖνο νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν ἡμετέραν συνειδήσιν ἀπηλλαγμένον τῶν ἀντιθέσεων καὶ τῶν ἀγώνων πρὸς τὸ πεπερασμένον. Αὕτη δὲ ἡ συνειδήσις τοῦ πνεύματος ὡς καθολικοῦ καὶ

¹ Οὐ μόνον τὸ ὑποκειμενικὸν καὶ τὸ ἀντικειμενικὸν πνεῦμα εἶναι πεπερασμένον ἀλλὰ προσέτι καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου τὸ ἐκδηλούμενον διὰ τῶν λαῶν, διὰ τῆς γενέσεως καὶ φθορᾶς τῶν ἐθνῶν. Μόνον δὲ τὸ πνεῦμα, ὅπερ μέλλει νὰ ἐποπτεύσῃ καὶ κατανοήσῃ ἑαυτό, εἶναι ἐλευθερόν, ὄντως ἄπειρον καὶ ἀπόλυτον πνεῦμα.

² Τὸ πνεῦμα πορεύεται μακρὰν ὁδόν, ἵνα ἐπανέλθῃ εἰς ἑαυτό. Ὁ ἀπόλυτος σκοπὸς τοῦ πνεύματος εἶναι ὅπως καταστῇ ἀντικείμενον ἑαυτοῦ, καταλάβῃ ἑαυτό, ἔλθῃ εἰς τελείαν γνῶσιν ἑαυτοῦ. Ὁ σκοπὸς δὲ οὗτος εἶναι καὶ τὸ ἀληθὲς εἶναι τοῦ πνεύματος. Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος πορεία τοῦ προάγοντος ἑαυτὸ πνεύματος περιέχει πολλοὺς σταθμούς. Πρὶν δ' ἔλθῃ εἰς τὸ τέρμα τῆς πορείας, δὲν εἶναι συντετελεσμένον· ἐν τοῖς σταθμοῖς τῆς πορείας αὐτοῦ εὐρισκόμενον δὲν εἶναι εἰσέτι τέλειον, δὲν ἔχει συνειδήσιν ἑαυτοῦ ἀληθινὴν καὶ δὲν εἶναι ἔτι φανερόν. Ἐνῶ τὸ πνεῦμα εἶναι κατ' οὐσίαν ἡ ἐνέργεια τῆς παραγωγῆς ἑαυτοῦ, προκύπτουσιν ἐκ τούτου αἱ βαθμίδες τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ· ἐκάστη βαθμὶς εἶναι ὠρισμένη συνειδήσις τοῦ πνεύματος, τρόπος τῆς ἀγωγῆς αὐτοῦ. (15, 91).

ὅλως ἐλευθέρου εἶναι ἢ ὀηθεῖσα θρησκεία ἐν τῇ εὐρυτάτῃ ἐννοίᾳ. Τὸ ἄπειρον πνεῦμα εἶναι ἢ «ἀλήθεια» τοῦ πεπερασμένου, κινουῦν αἷτιον καὶ σκοπὸς αὐτοῦ. Ἡ θεία λοιπὸν τοῦ κόσμου αἰτία ἀποκαλύπτεται εἰς τὴν πεπερασμένην συνείδησιν καὶ οὕτω τὸ πεπερασμένον πνεῦμα ἀννιψοῦται εἰς τὸ ἄπειρον. Ἡ ἔκφρασις τοῦ ἀπείρου πνεύματος εἰς τὸ πεπερασμένον πραγματοποιῶται κατὰ τρεῖς βαθμίδας, τουτέστι τὴν τέχνην, τὴν θρησκείαν (ἐν στενοτέρᾳ ἐννοίᾳ) καὶ τὴν φιλοσοφίαν. Ἐν μὲν τῇ τέχνῃ ἐμφανίζεται τὸ ἄπειρον πνεῦμα κατὰ τὴν ἀντικειμενικὴν μορφήν τῆς ἐποπτείας, ἐν δὲ τῇ θρησκείᾳ τῇ ἐν στενοτέρᾳ ἐννοίᾳ κατὰ τὴν ὑποκειμενικὴν μορφήν τῆς παραστάσεως καὶ τοῦ εὐλαβοῦς συναισθήματος, τέλος δ' ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ κατὰ τὴν ὑποκειμενικὴν τε καὶ ἀντικειμενικὴν μορφήν τῆς καθαρᾶς νοήσεως¹. Καὶ κατὰ τὰς τρεῖς ἄρα βαθμίδας πρόκειται τὸ αὐτὸ ὑποκείμενον, τ. ἔ. ὁ ἄπειρος καὶ καθολικὸς λόγος ἢ τὸ κράτος τῶν λογικῶν ἰδεῶν πλὴν ὅτι ἢ μὲν τέχνη καὶ ἢ θρησκεία ἀντιλαμβάνονται αὐτοῦ κατὰ συμβολικὸν καὶ εἰκονικὸν τρόπον, ἢ δὲ φιλοσοφία μόνη κατὰ τὴν πρόσφορον μέθοδον τῆς καθαρᾶς ἐννοίας. Οὕτως ἐπιτελεῖται πρόοδος ἐν τῇ ἀεὶ τελειοτέρᾳ κατανοήσει τοῦ ἀπείρου καὶ θείου περιεχομένου τοῦ κόσμου, τῆς ἀπολύτου δηλονότι λογικῆς ἰδέας. Οὐ μόνον δὲ ἡμεῖς προερχόμεθα εἰς τὴν κατανόησιν καὶ ἐφικνούμεθα τῆς γνώσεως τοῦ ἀπείρου πνεύματος ἀλλ' ἅμα καὶ αὐτὸ τὸ ἄπειρον πνεῦμα ἐπιτυγχάνει δι' ἡμῶν τῆς παντελοῦς αὐτογνωσίας. Τὸ ἄπειρον πνεῦμα ποιεῖ ἀντικείμενον ἑαυτὸ καὶ θεωρεῖ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ οὐσίαν, τὴν ἀπόλυτον ἰδέαν καὶ αὕτη ἢ ἑαυτὴν γινώσκουσα ἰδέα εἶναι τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα, ὁ θεός. Λοιπὸν αἱ τρεῖς ἐκεῖναι βαθμίδες, ἢ τέχνη καὶ ἢ θρησκεία καὶ ἢ φιλοσοφία, εἶναι συγχρόνως βαθμίδες τῆς ἀφ' ἑαυτῆς ἀναπτυσσομένης καὶ πραγματοποιμένης θείας ζωῆς. Κατὰ τὴν αὐτὴν δὲ σειρὰν τῆς ἀναπτύξεως λαμβάνει καὶ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθοῦς αὐτοῦ οὐσίας κατανοεῖ ὅτι οὐσία αὐτοῦ εἶναι αὐτὸ τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα. Τοιουτοτρόπως ἢ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ θεῷ εἶναι ἅμα καὶ ζωὴ τοῦ θεοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ.

3. Ἐκ τῶν εἰρημένων καθίσταται εὐδὴλον ὅτι ἢ τέχνη καὶ ἢ θρησκεία καὶ ἢ φιλοσοφία εἶναι οἷονεὶ ἀναβαθμοί, δι' ὧν ἀνέρχεται καὶ τελειοῦται τὸ ἀνθρώπινον καὶ τὸ θεῖον πνεῦμα. Περὶ τούτων τῶν τριῶν σπουδαιοτάτων βαθμίδων ἔσται ἐν τοῖς ἑξῆς ὁ λόγος.

¹ Ἐν μὲν τῇ τέχνῃ τὸ πνεῦμα «παριστᾷ καὶ ἐποπτεύει» τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ἐλευθέραν, ἐν δὲ τῇ θρησκείᾳ (ἐν στενοτέρᾳ ἐννοίᾳ) «παριστᾷ εὐλαβῶς» τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ὡς ὄλον, ἐν δὲ τῇ φιλοσοφίᾳ «καταλαμβάνει λογικῶς» τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, ἤτοι γινώσκει τὴν εὐλαβῆ ἐκείνην παράστασιν οἷα κατ' ἀλήθειαν εἶναι.

Α. Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ (ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ)¹

34. Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΙΔΕΩΔΟΥΣ

1. Ἡ περὶ τὴν τέχνην φιλοσοφία ὡς ἐπιστήμη τῆς καλῆς τέχνης καὶ τοῦ καλοῦ ἤρμοζε μᾶλλον γὰρ ὀνομάζεται *Καλολογία* (*Kallistik*)², ἀλλ' ἀντὶ τοῦ ὀνόματος τούτου ἐπεκράτησεν ὁ ὑπὸ τῆς Σχολῆς τοῦ Οὐολφίου εἰσαχθεὶς³ ἥκιστα κατάλληλος ὄρος *Αἰσθητική*, σημαίνων κυρίως τὴν ἐπιστήμην τῆς «αἰσθήσεως»⁴. Καὶ πρῶτον πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἡ τέχνη δὲν εἶναι τι ἄπλοῦν ἀλλ' ἐμφανίζει ποικίλας μορφάς. Δύναται δηλαδὴ ὡς ἐπιπολαία παιδιὰ νὰ ὑπηρετῇ εἰς ψυχαγωγίαν καὶ τέρψιν ἢ νὰ κοσμῇ καὶ καλλωπίζῃ τὰ περὶ ἡμᾶς πράγματα· οὕτω δὲ χρησιμοποιοῦσα μέσα τυχαῖα καὶ ὑπουργοῦσα εἰς πεπερασμένους σκοποὺς δὲν εἶναι ἀνεξάρτητος καὶ ἐλευθέρη ἀλλ' ὑπηρετικὴ τέχνη. Δύναται δ' ὅμως ἐκ τοῦ ἐναντίου νὰ εἶναι αὐτοτελής καὶ αὐτόνομος καὶ νὰ συντελῇ τοὺς ἰδίους αὐτῆς σκοποὺς· κατὰ τοιοῦτον τρόπον οὕσα ἐλευθέρη ἀναδεικνύεται ἀληθῆς τέχνη καὶ προσεγγίζουσα πρὸς τὴν θρησκείαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν⁵ ἀναλαμβάνει ἔργον ὑψιστον,

¹ Ἡ φιλοσοφία τῆς τέχνης εἶναι ἐκ πάντων τῶν ἔργων τοῦ Ἐγέλου τὸ μάλιστα γνωστὸν καὶ εὐάρεστον, περὶ οὗ ὁ E. von Hartmann ἐν τῇ Αἰσθητικῇ αὐτοῦ (1, 128) ἀποφαίνεται· «Αἱ ἀποφάνσεις τοῦ Ἐγέλου ἐκφέρονται ἐνταῦθα ἐν θαυμαστῇ, ἀδρᾶ καὶ σαφεὶ γλώσσῃ, ἣν ἠσμένιζε πάντοτε νὰ μεταχειρίζηται, ὡσάντις κατήρχετο ἐκ τοῦ βῆφους τῆς θεωρίας εἰς τὸ ἔδαφος τῆς πραγματικότητος· αἱ περὶ Αἰσθητικῆς παραδόσεις εἶναι ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ τὸ μάλιστα δημῶδες καὶ εὐανάγνωστον». Περὶ τῆς τέχνης γίνεται λόγος γενικώτερος μὲν ἐν τῇ Φαινομενολογίᾳ (2, 535—569) καὶ ἐν τῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ (6, 302—305) (πβλ. καὶ Προπαιδεῖαν τῆς φιλοσοφίας, 3, 223—225) διεξοδικώτερος δὲ καὶ ἀκριβέστερος ἐν τοῖς τρισὶ τόμοις τῶν παραδόσεων περὶ Αἰσθητικῆς (τόμ. 12—15 ἐκδ. Glockner).

² Ἀλλὰ καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο δὲν εἶναι ὅλως κατάλληλον, διότι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἐπιστήμη ἐξετάζει οὐχὶ τὸ καλὸν καθόλου ἀλλὰ μόνον τὸ καλὸν τῆς τέχνης.

³ Εἰσηγητῆς ἐγένετο ὁ ἐν Ἄλλῃ καθηγητῆς Got. Baumgarten.

⁴ Ἡ ἐπιστήμη ἔλαβε τὸ ὄνομα ἀπὸ τῆς αἰσθήσεως, διότι τὰ καλλιτεχνήματα ἐν τοῖς τότε χρόνοις ἐξετάζοντο ἐν σχέσει πρὸς τὰ αἰσθήματα (=συναισθήματα), ἅτινα τὰ ἔργα τῆς τέχνης διήγειρον. Περὶ τοῦ πράγματος διαλαμβάνει ὁ Ἐγελος ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ οἰκείου ἔργου, ἐνθα παρατηρεῖ ὅτι ἡ κυρία καὶ πρόσφορος ἔκφρασις πρὸς χαρακτηρισμὸν τῆς προκειμένης ἐπιστήμης εἶναι «Φιλοσοφία τῆς τέχνης» καὶ ἀκριβέστερον «Φιλοσοφία τῆς καλῆς τέχνης». (12, 19).

⁵ Περὶ τῆς σχέσεως τῆς τέχνης πρὸς τὴν θρησκείαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν ἐπιθι 12, 147 ἐξ.

ὅπως καταστήσῃ συνειδητὰ καὶ ἐκφράσῃ τὰ βάθη τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως, τὰς περιεκτικωτάτας δηλονότι ἀληθείας τοῦ πνεύματος¹, ὅπως ἐξεγείρῃ καὶ ἀναζωπυρήσῃ τὰ ὑπνώττοντα συναισθήματα, τὰς κλίσεις καὶ τὰ πάθη παντὸς εἴδους, ποιήσῃ ἕκαστον νὰ συναισθανθῇ πᾶν ὅτι κρύπτει ἐν τοῖς μυχαιτάτοις ἢ ἀνθρωπίνη ψυχῇ, πᾶν ὅτι δύναται καθ' οἷονδῆποτε τρόπον νὰ συγκινήσῃ καὶ συνταράξῃ τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν· ἔχει τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἀποστολὴν νὰ δαμάσῃ τὴν ἀγριότητα τῶν παθῶν, νὰ περιορίσῃ τὴν ὁρμὴν τῶν ἐπιθυμιῶν, νὰ μετριάσῃ διὰ τῆς παραστάσεως τὴν ἔντασιν τῶν συναισθημάτων καὶ τέλος νὰ καθάρῃ τὰ πάθη καὶ παράσχῃ τὴν ἠθικὴν τελείωσιν· ἔργον τῆς τέχνης εἶναι νὰ πορίσῃ εἰς τὸ συναισθημα καὶ τὴν ἐποπτεῖαν τὴν ἀπόλαυσιν τῆς μεγαλοπρεπείας τῆς ἀπὸ τοῦ εὐγενοῦς, τοῦ αἰδίου καὶ ἀληθοῦς². Κύριος δ' ὁμοῦ σκοπὸς αὐτῆς πρόκειται τὸ νὰ παραστήσῃ καὶ ἀποκαλύψῃ τὴν ἀλήθειαν ἐν μορφῇ αἰσθητῇ, νὰ ποιήσῃ τὴν ἰδέαν προσιτὴν εἰς τὴν ἄμεσον ἐποπτεῖαν· πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται συμφωνία καὶ ἐνότης τῆς ἰδέας καὶ τῆς μορφῆς αὐτῆς, ἐκ δὲ τοῦ βαθμοῦ τῆς τοιαύτης ἐνότητος ἤρτηται ἢ ὑπεροχὴ καὶ λαμπρότης τῆς τέχνης³. Ἐν τῇ τέχνῃ δηλαδὴ διακρίνονται δύο τινά, πρῶτον μὲν τὸ περιεχόμενον, ὁ σκοπός, ἡ ἔννοια, δεύτερον δὲ ἡ ἐκφρασις, ἡ ἐκδήλωσις, ἡ πραγμάτωσις ἐκείνου τοῦ περιεχομένου· ἀμφοτέρωθεν δὲ τὰ μέρη διήκουσιν οὕτω δι' ἀλλήλων, ὥστε τὸ ἐξωτερικὸν ὑπάρχει μόνον ὡς παράστασις τοῦ ἐσωτερικοῦ, ὡς οὐσιώδης ἀναφορὰ πρὸς τὸ περιεχόμενον. Τὸ περιεχόμενον εἶναι καθ' ἑαυτὸ ἀπλοῦν καὶ κατὰ τὴν μορφήν ἀφηρημένη ἔννοια, ἔχει δὲ προορισμὸν νὰ ἀναπτυχθῇ καὶ καταστῇ συγκεκριμένον⁴. Ἐντεῦθεν εὐνόητον ὅτι ἡ τέχνη ἔχει ὑποκείμενον τὴν ἰδέαν· πλὴν ὁμοῦ ἡ ἰδέα ὡς τὸ καλὸν τῆς τέχνης δὲν εἶναι ἡ ἰδέα ὡς τοιαύτη, οἷαν θεωρεῖ ἡ μεταφυσικὴ Λογικὴ, ἥτοι τὸ ἀπόλυτον καὶ καθ' ἑαυτὸ ἀληθές⁵, ἀλλ' ἡ ἰδέα καθ' ὅσον προσλαμβάνει ἀκριβέστερον προσδιορισμὸν καὶ γίνεται ἀτομικὴ πραγματικότης. Ἡ ἰδέα

¹ Ἐν τοῖς ἔργοις τῆς τέχνης ἐναπέθεντο οἱ λαοὶ τὰς ἐνδομύχους σκέψεις καὶ πεποιθήσεις· ἐκεῖνα παρέχουσι πολλάκις τὰς κλείδας, δι' ὧν ἀνοίγονται οἱ θησαυροὶ καὶ ἀποκαλύπτεται ἡ σοφία καὶ ἡ θρησκεία ἀρχαίων ἐθνῶν.

² 12, 26 ἔξ. 77 ἔξ. 80 ἔξ.

³ Αὐτ. 89. 110. 148 ἔξ.

⁴ Αὐτ. 140 ἔξ.

⁵ Τὸ καλὸν τῆς τέχνης εἶναι οὔτε ἡ λογικὴ ἰδέα, ἡ ἀπόλυτος ἔννοια, οὔτε πάλιν ἡ φυσικὴ ἰδέα, ἀλλ' ἀνήκει εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ πνεύματος καὶ δὴ τοῦ ἀπολύτου πνεύματος. (Αὐτ. 12, 138 ἔξ.).

δηλαδή μορφοῦται εἰς συγκεκριμένην πραγματικότητα, θεωρουμένη δὲ ὡς πραγματικότης μορφωθείσα συμφώνως πρὸς τὴν ἔννοιαν αὐτῆς εἶναι τὸ *ideādes* (*ideal*)¹. Ἴνα κατανοήσωμεν τοῦτο ὡς ὅλον, ὀφείλομεν νὰ ἀνέλθωμεν τρεῖς βαθμίδας², ὧν ἡ μὲν πρώτη ἀσχολεῖται περὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ καλοῦ καθόλου ἡ δὲ δευτέρα περὶ τὸ καλὸν τῆς φύσεως, οὗ αἱ ἐλλείψεις ἀποδεικνύουσι τὴν ἀνάγκην τοῦ καλοῦ τῆς τέχνης (τοῦ *ideώδους*), ἡ δὲ τρίτη περὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ *ideώδους* εἰς τὰς ἰδιαιτέρας μορφάς τοῦ καλοῦ τῆς τέχνης³.

2. Τὸ καλὸν (τὸ ὡραῖον) εἶναι *ιδέα*⁴ καὶ δὴ ἰδέα ἐν ὀρισμένη μορφῇ, *ιδεατόν*. ἰδέα δὲ εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ ἡ ἔννοια, ἡ πραγματικότης αὐτῆς καὶ ἡ ἐνότης ἀμφοτέρων⁵. Πλὴν ἡ ἐνότης δὲν πρέ-

¹ Ἡ ἀληθῶς συγκεκριμένη ἰδέα παράγει τὴν ἀληθῆ μορφήν, ἡ δὲ ἀντιστοιχία καὶ ἀρμονία ἀμφοτέρων εἶναι τὸ *ideώδες*. (**Ενθ.* ἀνωτ. 112, 114). Ἡ τέχνη παριστῶσα τὴν ἰδέαν κατὰ τρόπον αἰσθητὸν προσεγγίζει αὐτὴν πρὸς τὴν φύσιν· τὰ ἔργα αὐτῆς εἶναι «διάμεσόν τι μεταξύ τοῦ αἰσθητοῦ καὶ τοῦ νοητοῦ, μεταξύ τῆς πεπερασμένης πραγματικότητος καὶ τῆς ἀπείρου ἐλευθερίας». Ἡ τέχνη αἶρει τὴν ἀντίθεσιν καὶ ποιεῖ συνδιαλλαγὴν τοῦ ἀφηρημένου πνεύματος καὶ τῆς φύσεως. Τὸ καλὸν δηλαδή τῆς τέχνης εἶναι ἡ ἰδέα καθ' ὅσον διαμορφοῦται καὶ γίνεται ἀτομικὴ πραγματικότης· δὲν εἶναι λογικὴ ἰδέα οὐδὲ φυσικὴ ἰδέα ἀλλ' ἡ ἰδέα τοῦ ἀπολύτου πνεύματος ἐν τῇ μορφῇ τῆς ἐποπτείας καὶ τῆς αἰσθήσεως.

² *Αὐτ.* 133.

³ Σημειῶδες ὅτι ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τῆς Αἰσθητικῆς (σ. 90—107) διαλαμβάνει ὁ Ἔγκελσ περὶ τῶν ἀντιλήψεων παλαιότερων φιλοσόφων. Ἐπισκοπεῖ καὶ ἐκτιμᾷ προσηκόντως τὰς περὶ τοῦ καλοῦ γνώμας τοῦ Καντίου, οὗ ἡ Κριτικὴ ἐποίησε τὴν ἀφετηρίαν τῆς ἀληθοῦς κατανοήσεως τοῦ ἐν τῇ τέχνῃ καλοῦ· παρατηρεῖ δὲ ὅτι ὑπερνικῶντες τὰς ἐλλείψεις ἐκείνου φθάνομεν εἰς ἀνωτέραν ἐκδοχὴν τοῦ καλοῦ ὡς τῆς ἐνότητος ἀνάγκης καὶ ἐλευθερίας, μερικοῦ καὶ καθολικοῦ, αἰσθητοῦ καὶ λογικοῦ, φύσεως καὶ πνεύματος. Ὡσαύτως ἀνομολογεῖ τὰς μεγάλας ὑπηρεσίας τοῦ Schiller, ὅστις ὑπερέβη τὰ ὅρια τῆς Καντικῆς ὑποκειμενικότητος καὶ ἔδειξεν ὅτι τὸ καλὸν ἔχει ἀντικειμενικότητα καὶ πραγματικότητα. Μεταβαίνει δ' ἐφεξῆς εἰς τὸν Schelling, οὗ ἡ θεωρία περὶ τοῦ Ἐγὼ παράγαγε τὴν ἀποψιν τῆς λεγομένης εἰρωνείας ἀναχθείσης εἰς ἀρχὴν τῆς τέχνης καὶ ἀναπτυχθείσης κατ' ἴδιον τρόπον ὑπὸ τοῦ Fr. v. Schlegel, τοῦ Solger καὶ τοῦ Tieck.

⁴ Ἀποφαίνων ὁ Ἔγκελσ τὸ καλὸν ὡς ἰδέαν ἀποκρούει εὐλόγως τὴν δοξασίαν τοῦ K. Fr. von Rumohr, ὅστις ἐν τῷ ἔργῳ «*Italienische Forschungen*» ὑποβιβάζει τὸ καλὸν εἰς ψιλὰς τῶν πραγμάτων ιδιότητας, σχέσεις καὶ μορφάς, αἵτινες τὸ μὲν ἐπὶ τὴν ἀνθρωπίνην ὄρασιν τὸ δ' ἐπὶ τὴν διάνοιαν καὶ τὸ συν-αἰσθημα ἐπιδρῶσαι προκαλοῦσιν εὐαρέστησιν. (*Αὐτ.* 154 ἐξ.).

⁵ Ἡ ἰδέα ὅτε μὲν λαμβάνεται ὡς συνώνυμος πρὸς τὴν ἔννοιαν καθόλου ὅτε δὲ διακρινόμενη ἀπ' αὐτῆς σημαίνει κυρίως καὶ κατ' ἐξοχὴν

πει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀπλῆ οὐδετέρωσις ἔννοιᾶς καὶ πραγματικότητος, ὁπότε ἀμφοτέρωθεν ἀπέβαλλον τὴν ἑαυτῶν ἰδιότητα καὶ ποιότητα (καθὰ τὸ κάλιον καὶ τὸ ὄξυ ἐν τῷ ἅλατι) ἀλλ' ὡς ἐπικράτησις τῆς ἔννοιᾶς ἐν τῇ ἐνότητι. Ἡ ἔννοια δηλαδή καθ' ἑαυτὴν εἶναι ταυτότης καὶ γεννᾶ ἕξ ἑαυτῆς τὴν πραγματικότητα ὡς οἰκείαν ἀνάπτυξιν, ἐν ἣ ἐκείνη οὐδὲν ἕξ ἑαυτῆς καταλείπει ἀλλὰ μόνον πραγματοῖ ἑαυτὴν καὶ κατ' ἀκολουθίαν παραμένει ὡς ἐνότης ἐν τῇ ἀντικειμενικότητι αὐτῆς. Ἡ τοιαύτη ἐνότης τῆς ἔννοιᾶς καὶ τῆς πραγματικότητος εἶναι ἡ ἰδέα. Ἡ δ' ἔννοια δὲν εἶναι ἡ ἀφηρημένη ἐνότης ἔναντι τῶν διακρίσεων τῆς πραγματικότητος ἀλλ' ἡ ἐνότης διαφόρων διορισμῶν καὶ κατ' ἀκολουθίαν συγκεκριμένη ὁλότης· περιέχει πάντας τοὺς διορισμοὺς αὐτῆς ἐν μορφῇ τῆς ἰδεατῆς ἐνότητος καὶ καθολικότητος, ἣτις ποιεῖ τὴν ὑποκειμενικότητα αὐτῆς κατὰ διάκρισιν ἀπὸ τοῦ πραγματικοῦ καὶ ἀντικειμενικοῦ. Ἀλλ' ἡ ἔννοια ἀναιρεῖ ἑαυτὴν ὡς τὴν ἰδεατὴν ἐνότητα καὶ καθολικότητα καὶ μεθίστησι τὴν ἐν αὐτῇ ἰδεατὴν ὑποκειμενικότητα εἰς πραγματικὴν αὐτοτελεῖ ἀντικειμενικότητα· τουτέστιν ἡ ἔννοια διὰ τῆς ἰδίας αὐτῆς ἐνεργείας θέτει ἑαυτὴν ὡς τὴν ἀντικειμενικότητα. Ἡ ἀντικειμενικότης ἄρα καθ' ἑαυτὴν θεωρουμένη εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ ἡ πραγματικότης τῆς ἔννοιᾶς· ἡ ἔννοια, ἣτις ἦτο ἐν ἰδεατῇ ἐνότητι πάντων τῶν οἰκείων διορισμῶν (ὑποκειμενικότης), εἶναι ἤδη ἔννοια ἐν αὐτοτελεῖ χωρισμῷ αὐτῶν (ἀντικειμενικότης). Ἡ ἔννοια ἐκείνη δὲν παραιτεῖ οὐδ' ἀποβάλλει τὴν ἑαυτῆς καθολικότητα ἐν τῇ διεσκεδασμένῃ ἀντικειμενικότητι ἀλλὰ τὴν καθολικότητα καὶ ἐνότητα ἀκριβῶς διαφυλάττει διὰ τῆς πραγματικότητος καὶ ἐν τῇ πραγματικότητι. Μόνον οὕτως ἡ ἔννοια εἶναι ἡ πραγματικὴ καὶ ἀληθινὴ ὁλότης, ἥτοι ἡ ἰδέα, ἣτις εἶναι τὸ καλόν¹.

3. Ἐντεῦθεν συνάγεται ὅτι τὸ καλὸν εἶναι ἡ ἀπόλυτος ἰδέα οὐχὶ καθ' ὅσον σκοπεῖται ὡς λογικὴ καθολικότης ἀλλὰ καθ' ὅσον ἐκδηλοῦται ὡς ἀτομικὴ πραγματικότης². Τὸ καλὸν εἶναι, ὅπως πᾶν ζῶν, ἡ ἐνότης τῆς «ἐννοίας» καὶ τῆς «πραγματικότητος» αὐτῆς, τουτέστιν ἡ

τὴν ἐν τῇ πραγματικότητι παροῦσαν καὶ τεθειμένην ἐν ἐνότητι ἔννοιαν. (Ἐνθ. ἄνωτ.).

¹ Αὐτ. 154 ἕξ.

² Ἡ ἰδέα καθ' ἑαυτὴν δὲν εἶναι καλὴ (ῥαία)· ἡ δὲ ἀπόφανσις ὅτι τὸ καλὸν εἶναι ἰδέα ἀληθεύει ἐν ὠρισμένῃ περιπτώσει. Διότι ἡ ἰδέα εἶναι καλὴ μόνον ἐν τῷ «φαινομένῳ αὐτῆς». Εἰς τὸ φαινόμενον δὲ ἀνήκει τὸ «μερικόν» αἰσθητὸν ἀντικείμενον, ἐν ᾧ ἡ ἰδέα ἐμφαίνεται. Δὲν εἶναι ἄρα ὀρθὴ ἡ πλατωνικὴ ἐκδοχὴ, καθ' ἣν ἡ ἰδέα τοῦ καλοῦ καθ' ἑαυτὴν λαμβανομένη εἶναι ῥαιότερα τοῦ αἰσθητοῦ καλοῦ. (Αὐτ. 12, 160. 200 ἕξ.).

«πραγματικὴ ἰδέα»¹. Εἶναι δὲ τοιαύτη ἡ ἐνότης, ὥστε ἡ ἰδέα ὅλη τε καὶ καθαρὰ διήκει ἐναργῶς διὰ τῆς πραγματικότητος καὶ δεσπόζει αὐτῆς· ἡ ἰδέα ἐπιφαίνεται ἀθόλωτος καὶ καθαρὰ, ἐλευθέρᾳ καὶ ἄπειρος καὶ δὴ κατὰ τρόπον αἰσθητὸν καὶ ἐποπτικόν. Ἐν ἄλλοις λόγοις τὸ καλὸν εἶναι ἡ ἐπιφάνεια τοῦ θείου ἐν αἰσθητῇ ὑπάρξει. Ἄλλ' ἡ ἰδέα (ἡ ἔννοια) εἶναι τὸ μόνον ἀληθές, τὸ ὄντως ὄν. Τὸ δὲ φαινόμενον δὲν εἶναι διὰ τοῦτο ἀληθές, ὅτι ἔχει ἐσωτερικὴν ἢ ἐξωτερικὴν ὑπάρξιν καί, καθόλου εἰπεῖν, πραγματικότητα, ἀλλὰ διὰ τοῦτο μόνον, ὅτι ἡ πραγματικότης αὕτη ἀντιστοιχεῖ καὶ συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἔννοιαν². Ἀληθῆς δηλαδὴ πραγματικότης εἶναι μόνον ἡ πρὸς τὴν ἔννοιαν σύμφωνος. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη πραγματικότης εἶναι κατὰ τὰ εἰρημένα τὸ καλόν. Καλὸν ἄρα καὶ ἀληθές εἶναι τὸ αὐτό, διότι ἀμφοτέρω ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐν τινι πραγματικότητι ἐμφανιζομένην ἰδέαν³· ἡ διαφορὰ εἶναι μόνον ὅτι ἡ ἰδέα, καθ' ὅσον μὲν νοεῖται καθ' ἑαυτὴν ὡς καθολικὴ ἔννοια, εἶναι ἀληθής, καθ' ὅσον δὲ προσπίπτει εἰς τὴν συνείδησιν ἐν ἐνότητι μετὰ τῆς ἐξωτερικῆς αὐτῆς ἐμφανείας, μετὰ τοῦ αἰσθητοῦ ἀντικειμένου, εἶναι οὐ μόνον ἀληθῆς ἀλλὰ καὶ καλή. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν τὸ καλὸν εἶναι τὸ αἰσθητὸν φαινόμενον τῆς ἰδέας⁴. Ἰδεατὴν δὲ φύσιν ἔχον εἶναι ὀλότης γνωρισμάτων καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἄπειρον καὶ ἐλεύθερον⁵ ὡς τοιοῦτο δὲν εἶναι προσιτὸν οὔτε εἰς τὴν ἀνελευθέραν νόησιν τὴν ἐν τῷ πεπερασμένῳ ἐμμένουσαν οὔτε εἰς τὴν πεπερασμένην βούλησιν⁶. Πρὸς

¹ «Τὸ καλὸν εἶναι ἡ ἰδέα ὡς ἄμεσος ἐνότης τῆς ἐννοίας καὶ τῆς πραγματικότητος αὐτῆς. (12, 166).

² Ὅταν ἡ πραγματικότης δὲν συμφωνῇ πρὸς τὴν ἔννοιαν, τὸ ὑπάρχον εἶναι ἀπλῶς φαινόμενον ἐν ᾧ ἐκδηλοῦται οὐχὶ ἡ ὅλη ἔννοια ἀλλὰ μόνον ἀφηρημένη τις αὐτῆς ὀψις, ἥτις, ἐφ' ὅσον γίνεται αὐτοτελής ἐναντι τῆς ὀλότητος καὶ ἐνότητος, κατανατᾷ εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν. (Αὐτ. 159 ἐξ.).

³ «Εἶπομεν—παρατηρεῖ ὁ Ἐγγελος—περὶ τοῦ καλοῦ ὡς ἰδέας, καθὰ λέγομεν περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἀληθοῦς ὡς ἰδέας, τουτέστιν ἐπὶ τῆς ἐννοίας ὅτι ἡ ἰδέα εἶναι τὸ ὅλως οὐσιῶδες καὶ καθολικόν, ἢ ἀπόλυτος (οὐχὶ αἰσθητῆ) ὕλη, τὸ παραμόνιμον καὶ σταθερὸν τοῦ κόσμου. (Αὐτ. 200).

⁴ Αὐτ. 160.

⁵ Ἡ ἔννοια ἐνοῦσα ἐν τῇ πραγματικῇ αὐτῆς ὑπάρξει καὶ ἐμψυχοῦσα τὸ φαινόμενον εἶναι ἐν τῇ ἀντικειμενικότητι ἐλευθέρᾳ. Ἐν τῷ καλῷ ἀντικειμένῳ ἡ ἔννοια (ἡ ψυχὴ) καὶ ἡ πραγματικότης ἐμφανίζονται ἐπενεργοῦσαι ἐξ ἑαυτῶν καὶ οὐχὶ δι' ἄλλων. Καίτοι δὲ τὰ μέρη τοῦ ὠραίου ἀντικειμένου συμφωνοῦσι πρὸς τὴν ἰδεατὴν ἐνότητα τῆς ἐννοίας αὐτῶν καὶ ἐμφανίζουσι τὴν ἐνότητά ταύτην, ὅμως ἀφ' ἑτέρου διαφυλάττουσι τὴν ἐμφασιν αὐτοτελοῦς ἐλευθερίας. (Αὐτ. 161 ἐξ. 165).

⁶ Ἐνθ. ἄνωτ.

τὴν παντελῆ δ' ἐλευθερίαν τοῦ ἀντικειμένου πρόπει νὰ ἀντιστοιχῇ ἢ πλήρης ἐλευθερία τοῦ ὑποκειμένου, ἵνα προέλθῃ αἰσθητικὴ παράστασις¹. Τὸ καλὸν ἀντικείμενον εἶναι ἀπηλλαγμένον πάσης ἐξαρτήσεως· ἐμφανίζει δὲ ἀμέσως εἰς τὸν παρατηρητὴν τὴν ἄχρονον φύσιν τῆς ἐκδηλουμένης ἰδέας καὶ μεταδίδει αὐτῷ ἐκ τῆς ἡρεμίας καὶ τῆς μεγαλειότητος ἐκείνης². Ὁ μὴ ἀνυψωθείς εἰς τοιαύτην ἐλευθερίαν καὶ μὴ ἀπαλλαγεῖς τῆς σχέσεως μέσων καὶ σκοπῶν δὲν ἐφικνεῖται τῆς ἀπολαυστικῆς θεᾶς τοῦ ὠραίου³. Ἡ ἐλευθερία ἄρα ἀφορᾷ οὐχὶ μόνον εἰς τὸ ἀντικείμενον ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ὑποκείμενον, ὅπερ ὀφείλει νὰ εἶναι ἀπηλλαγμένον πάσης ἐφέσεως πρὸς κτῆσιν καὶ χρῆσιν τοῦ καλοῦ⁴. Ἄνευ τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τοῦ θεωμένου ὑποκειμένου δὲν ὑπάρχει αἰσθητικὸν ἀντικείμενον οὐδὲ κόσμος καλλολογικὸς⁵.

4. Τὸ καλὸν ἐνυπάρχει ὁπωσδήποτε ἐν τῇ φύσει, ἣτις ἀποτελεῖ, καθὰ ἤδη γινώσκομεν, τὸ «ἄλλως εἶναι» τῆς ἰδέας⁶. Ἐνταῦθα τὸ καλὸν θεωρεῖται ἔξωθεν (ἐξωτερικὸν κάλλος) καὶ εἶναι τὸ μὲν ἀφηρημένη μορφή τὸ δὲ ἀφηρημένη ἐνότης τῆς κατ' αἰσθησιν ὕλης. Ἡ μορφή τοῦ φυσικοῦ καλοῦ ἐνθεν μὲν εἶναι καθωρισμένη καὶ ἐπομένως περιορισμένη ἐνθεν δὲ περιέχει ἐνότητα καὶ ὁυθμίζει κατ' αὐτὴν τὴν ἐξωτερικὴν ποικιλίαν. Ἡ μορφή αὕτη εἶναι ἢ λεγομένη κανονικότης καὶ συμμετρία, νομιμότης καὶ ἁρμονία. Ἡ μὲν κανονικότης εἶναι ὁμοιότης τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ δὴ, ἀκριβέστερον εἰπεῖν, ἡ ὁμοία ἐπανάληψις τῆς αὐτῆς ὄψεως⁷ ἢ δὲ συμμετρία εἶναι ἡ ὁμοία

¹ Αὐτ. 164 ἐξ.

² Ἐπειδὴ τὸ καλὸν ἀντικείμενον εἶναι ἄμοιρον συναρμογῆς πρὸς τὴν ἐνέργειαν, ἀπομακρύνει τὸν θεατὴν ἀπὸ τῆς ἀνάγκης καὶ τοῦ μόχθου τῆς καθ' ἡμέραν ζωῆς. Δὲν ὑπηρετεῖ εἰς σκοπὸν συναφῆ πρὸς τὴν ζωὴν ἀλλ' εἶναι αὐτὸ σκοπὸς ἑαυτοῦ.

³ «Ἡ τοῦ καλοῦ θεᾶ εἶναι φύσεως ἐλευθέρως, καταλείπει τὰ ἀντικείμενα ἐλεύθερα καὶ ἄπειρα, δὲν ἐμποιεῖ τὸν πόθον τῆς κτήσεως καὶ χρήσεως αὐτῶν ὡς ὠφελίμων εἰς πεπερασμένας ἐνδείας καὶ προθέσεις». (Αὐτ. 164 ἐξ.).

⁴ «Διὰ τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀπειρίας, ἣν ἐνέχει ἡ ὠραία ἀντικειμενικότης καὶ ἡ ὑποκειμενικὴ θεᾶ αὐτῆς, ἀποσπᾶται τὸ καλὸν ἀπὸ τῆς σχετικότητος τῶν πεπερασμένων ἀναφορῶν καὶ ἀνυψοῦται εἰς τὸ ἀπόλυτον κράτος τῆς ἰδέας καὶ τῆς ἀληθείας αὐτῆς». (Αὐτ. 166).

⁵ Τὴν στενοτάτην συνάρθειαν ἐλευθερίας καὶ κάλλους ἐδίδαξε μὲν ὁ Κάντιος, διεσάφησαν δὲ ὁ Schiller καὶ ὁ Schelling, ἀνέπτυξε δὲ κατὰ σύστημα ὁ Ἐγγελος.

⁶ Τὰ κατὰ τὸ φυσικὸν καλὸν (Natuschöne) ἐκτίθενται διεξοδικῶς ἐν 12, 166—212.

⁷ Κανονικότητα ἔχει ἐκ τῶν γραμμῶν ἢ εὐθεῖα, ἐκ τῶν σωμάτων ὁ κύβος.

σύνδεσις ἀνομοίων διορισμῶν, οἷον τὰ διττὰ μέλη τοῦ σώματος (ὄφθαλμοί, ὄτα κ.τ.λ.). Ἡ νομιμότης εἶναι ὁλότης οὐσιωδῶν διακρίσεων, αἵτινες δὲν ἐμφαίνουσι μόνον διαφορὰς καὶ ἀντιθέσεις ἀλλ' ὡς ὅλον ἐνότητα καὶ ἀλληλουχίαν. Ἡ δὲ ἁρμονία εἶναι συμφωνία ποιοτικῶν διαφορῶν, οἷα συμβαίνει εἰς τὰ χρώματα, τοὺς ἤχους καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἡ ἀφηρημένη ἐνότης δὲν ἀναφέρεται μόνον εἰς τὸ εἶδος καὶ τὴν μορφήν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ὕλην· ἐνταῦθα κρατεῖ ἡ ἐνότης ὡς συμφωνία τῆς αἰσθητῆς ὕλης, ὅπως γίνεται εἰς τὴν καθαρότητα τοῦ οὐρανοῦ, τοῦ ἀέρος, τῶν χρωμάτων καὶ τῶν ἤχων¹. Ἐν πᾶσι τούτοις ἐνυπάρχει τὸ ἐξωτερικὸν κάλλος, ἥτοι ἡ ἐνότης τῶν μορφῶν τῆς φύσεως καὶ τῆς αἰσθητῆς ὕλης, «ἡ ἀφηρημένη ἐνότης». Ἀλλ' ἡ ἀληθῆς ὁμως ἐνότης εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἀμέριστος ἐνότης, ἣν ποιεῖ ἡ αὐτονομία καὶ ἐλευθερία τῆς ἀτομικότητος. Ἡ τοιαύτη ἐνότης διήκει διὰ τῆς ὕλης καὶ διαμορφοῖ αὐτήν, διαρθροῖ καὶ διακοσμεῖ τὸ σῶμα, ἐμψυχοῖ καὶ ζωογονεῖ, διέσχεται βαθμίδας καὶ κορυφοῦται εἰς τὸν ἀνθρώπινον ὄργανισμόν. Κυρίως εἰπεῖν καλὸν εἶναι κατὰ πρῶτον τὸ ζῶν, τὸ ὄργανικόν, διότι ἐν τῇ ζωῇ ἐμφαίνεται ἡ ἐλευθερία τῆς ἐμψυχούσης ἐννοίας· τὴν δὲ κορυφῶσιν τοῦ φυσικοῦ κάλλους ἀποτελεῖ ἡ ἀνθρωπίνη ζωὴ, διότι ἐν αὐτῇ δοῖται ἡ ἀμέριστος ἐκείνη ἐνότης, ἡ ψυχὴ².

5. Καὶ ὁμως πᾶν καλὸν τῆς φύσεως εἶναι ἐλλιπές, διότι οὐδέποτε ἐν τοιούτῳ καλῶ δηλοῦται ἡ ἐννοια πλήρης, ἀθόλωτος καὶ καθαρὰ· ἡ ἐννοια τῆς ἐλευθερίας ἐκφαίνεται ἐνταῦθα πάντοτε ἡλαττωμένη καὶ περιορισμένη³ τὸ δὲ περιεχόμενον αὐτῆς ἐνδεές καὶ πενι-

¹ Αὐτ. 189—199.

² Ἡ βαθμολογικὴ τῆς φύσεως σειρά, ἣτις ἄρχεται ἀπὸ τοῦ φυτοῦ καὶ διὰ τοῦ ζῴου φθάνει εἰς τὸν ἄνθρωπον, εἶναι καὶ βαθμολογικὴ πρόοδος τοῦ καλοῦ. Ὅσοι ἀνωτέραν βαθμίδα κατέχει τὸ ὄν, τοσοῦτω ἐντονώτερον φανεροῖ τὴν ἰδέαν καὶ κατ' ἀκολουθίαν τοσοῦτω ὠραιότερον φαίνεται (Αὐτ. 167 ἐξ.).

³ Τὸ ζῶον πρὸς συντήρησιν αὐτοῦ ὑπόκειται εἰς τὴν ἔξω φύσιν, τὸ ψῦχος, τὴν ξηρότητα, τὴν ἔλλειψιν τροφῆς. Οὕτως ἡττημένον ἐκ τοῦ περιέχοντος δύναται νὰ ἀπολέσῃ τὴν ἀνθησιν τῆς ὠραιότητος καὶ νὰ πορίσῃ τὴν ἀποψιν τῆς καθολικῆς ἐνδείας. Ὁ ἀνθρώπινος πάλιν ὄργανισμὸς ἔχει παρεμφερῆ ἐξάρτησιν ἐκ τῶν δυνάμεων τῆς ἔξω φύσεως καὶ εἶναι ἐκτεθειμένος εἰς ἀσθενείας, παντοίας ἐνδείας καὶ ἀθλιότητος. Οἱ σκοποὶ τῆς φυσικῆς ζωῆς καὶ οἱ ὑψηλότεροι σκοποὶ τοῦ πνεύματος διακωλύουσι καὶ ταράττουσιν ἀλλήλους. Πρὸς δ' ἔτι ἕκαστος ἄνθρωπος, ἵνα διατηρήσῃ ἑαυτὸν ὡς ἄτομον, ὀφείλει νὰ ποιῇ ἑαυτὸν πολλάκις ὄργανον ἄλλων· καὶ πάλιν, ἵνα θεραπεύσῃ τὰ ἴδια αὐτοῦ συμφέροντα, πρέπει νὰ ὑποβιβάσῃ τοὺς ἄλλους καὶ χρησιμοποιοῖ ὡς ἀπλᾶ μέσα. Ἐνὶ λόγῳ ἕκαστος ἄνθρωπος ἡττηται ἐκ τῶν θύραθεν ἐπενεργειῶν, νόμων, πολιτικῶν